

REACCIONS A *EL NAIXEMENT DE LA TRAGÈDIA*:
UN RECORREGUT A TRAVÉS DE TESTIMONIS

L'estudi de les reaccions a *El naixement de la tragèdia* (NT) es continua nodrint amb noves aportacions. Si bé aviat farà deu anys que es va publicar el gruix de les cartes de Nietzsche, l'editorial De Gruyter encara engrossia l'any 2013 el recull complet de cartes amb un vint-i-tresè volum.¹ Un altre estudi recent destacable ha desembocat en una monumental publicació, també de De Gruyter,² que repassa en més de dues-centes cinquanta pàgines les ressenyes i reaccions al NT.

Amb aquest annex volem oferir, seguint testimonis principalment dels anys 1871 i 1872, dues coses. Primerament, una aproximació a la situació personal de l'autor durant l'època immediatament precedent i posterior a la publicació del NT, que es desprèn de les cartes que intercanvià amb la seva família i els seus amics, així com, en menor mesura, a les circumstàncies que envoltaren la publicació del llibre: els preparatius, l'edició i la distribució de l'obra. En segon lloc, el lector trobarà una mostra de les reaccions al NT, des de cartes de filòlegs fins a ressenyes i crítiques irades, que volen presentar a grans trets com es desencadenà, desenvolupà i decantà la polèmica entorn del llibre.

¹ Friedrich Nietzsche [et al.]. *Briefwechsel: kritische Gesamtausgabe*. Colli, Giorgio [ed.]. Berlín: De Gruyter, 1975-2013. Les referències a aquesta obra van encapçalades per l'abreviatura KGB. A la secció final d'aquest annex trobareu la informació bibliogràfica completa.

² Hauke Reich. *Rezensionen und Reaktionen zu Nietzsches Werken. 1872-1889*. Berlín: De Gruyter, 2012.

Finals de la tardor del 1871. Les correccions i revisions del NT fan que la preparació s'allargui més del previst, i l'intercanvi epistolar entre Nietzsche i Fritzsche, l'editor, esdevé més freqüent. Nietzsche esperava poder regalar el llibre a família i amics per Nadal, especialment a Richard Wagner, que es trobava a Tribschen (prop de Lucerna, Suïssa), però l'endarreriment converteix el NT en un regal de Cap d'Any.

Carta de Nietzsche a Ernst Wilhelm Fritzsche

27.9.1871, KGB II/1:171

Apreciadíssim senyor editor:

Vet aquí una il·lustració per a la portada del nostre escrit, que un artista excel·lent ha elaborat i m'ha fet arribar avui. Es tracta d'un Prometeu alliberat de les seves cadenes. [...] Cada dia que passa espero rebre els plecs impresos: hem avançat gaire? Amb la salutació més amistosa, s'acomiada el seu devot

Dr. Fr. Nietzsche, prof.

NB. La resta del manuscrit la rebrà ben aviat. La il·lustració imagini-se-la sota el nostre³ nom a la portada: es tracta d'una petita obra mestra que diu moltes coses i molt importants d'una manera senzilla.

Carta de Nietzsche a Ernst Wilhelm Fritzsche

~3.12.1871, KGB II/1:173

Estic completament conforme amb la seva proposta pel que fa als honoraris, i dono aquest punt per tancat. Encara voldria demanar-li un nombre d'exemplars de franc, concretament 25, incloent-hi 5 exemplars en paper pergamí (com el velin del

³ Llegiu: 'el meu'.

Beethoven de Wagner). [...] La impressió i les correccions m'han satisfet. La impressió pot tirar endavant al més ràpid possible. No vull pas fer-me pregar. Salutacions ben cordials del seu devot

Prof. Nietzsche

PD. Se m'acut que a la senyora Wagner li faria molta il·lusió si en poguéssim produir un exemplar en aquell paper groc que tant li agrada. Quan el vaig visitar a Leipzig durant la tardor me'n va ensenyar, oi que sí?

Carta de Nietzsche a Ernst Wilhelm Fritzsche

24.12.1871, KGB II/1:180

Avui només li vull agrair que hagi tingut fins a Nadal el goig de poder acabar de repassar la correcció del text complet. Haurà de disculpar que per culpa meva s'hagi produït aquest retard. En part no tenia una idea precisa de la velocitat a què diversos caixistes poden manipular la impremta al mateix temps, i en part hi havia aquí a Basilea diversos deures i obligacions acadèmiques que no podia defugir.

Procurem, doncs, que a Tribschen puguem gaudir d'una bona alegria per a l'*any nou*. Avui també han d'enviar des de Berlín la xilografia modificada per a la il·lustració.

En relació amb l'enviament dels primers exemplars, tinc algunes peticions. Tingui la bondat d'enviar-me a mi els exemplars *de luxe*. Dels *altres* exemplars gratuïts, n'hem d'enviar un com més aviat millor al doctor *Rohde*, professor no numerari de la Universitat de Kiel, que redactarà una extensa ressenya sobre l'escrit per al *Litterar. Centralblatt* de Zarncke. (Per consegüent, ni Zarncke ni Avenarius necessiten rebre'n cap exemplar.)

[...] Després, la meva germana també n'ha de rebre una còpia per mitjà de vostè: senyoreta Elisabeth Nietzsche, a Naumburg del Saale.

[...] A tots aquests enviaments hi han de constar les paraules: «L'autor li desitja cordialment un bon any nou».

Per favor, carregui'm els costos d'enviament. Tots els paquets s'han d'enviar franquejats.

Espero que li vagi tot bé i que clogui l'any amb goig i alegria.

Més endavant (pàg. 177) parlarem de la ressenya d'Erwin Rohde. Examinarem ara les primeres reaccions a la publicació del NT, que procediren, naturalment, de la família i els amics més propers.

Pel que fa a les cartes amb la família, s'aprecia l'ambient festiu per la proximitat del Nadal i l'alegria que causà la primera publicació important de Nietzsche. La seva mare (1826-97), filla i muller de pastors protestants, fa mostra de la seva devoció, mentre que la seva germana Elisabeth (1846-1935), de vint-i-cinc anys, expressa un entusiasme sense reserves pels mèrits de Nietzsche. Encara és lluny l'època en què el matrimoni d'Elisabeth amb Förster, nacionalista i antisemita, agriria la relació entre els germans.

Carta d'Elisabeth i Franziska Nietzsche a l'autor

30.12.1871, KGB II/2:253

Estimat Fritz meu!

Ens sap molt de greu que la capsa⁴ t'hagi arribat tan tard [...].

Ens varen dir que seria més ràpid si *no* ho franquejàvem, però els costos varen pujar a 7 fr., i també sé que la capsa grossa i pesant que la marona em va enviar per la primavera va valdre poc més de 6 fr. Ja *cal que reclamis*, estimat Fritz, ja que t'han

⁴ Amb els regals de Nadal.

cobrat *almenys* 10 fr. de més! Després també ens ha fet contentes que el Nadal t'hagi portat alegries. Ens vares escriure unes línies tan boniques, i encara no he pogut posar els ulls damunt el teu llibre. L'espero amb frisança, però no hi ha manera que el mis-satger arribi. [...] I ara, estimat Fritz meu, et torno a desitjar de tot cor un bon any nou! Si és tan bo i tan bell com el teu llibre, tan bonic en les parts i en conjunt, segur que l'any nou serà ple de coses meravelloses. En el meu magí ja veig el seguici triomfal que la gent hi dedicarà pel contingut i per l'estil, i l'entusiasma-da pantera⁵ que seguirà la comitiva no és altra que la teva

germana

[...] Malgrat que ja hagi rebut totes les nostres felicitacions, em fa gràcia que al matí del dia de Cap d'Any encara t'arribin unes línies de part nostra que et donin un déu-vos-guard per a l'any nou.

La teva amable carta dóna fe que estàs bé, i no hi ha prou lloances per a donar-ne gràcies a Déu. Estimat fill meu, sigues bo i continua sempre al seu costat, i així sempre t'anirà bé, ja que totes les coses bones, fins i tot els dons intel·lectuals, provenen d'una mà superior. Ja sento dir: «La viuda del pastor, etc.», però de tant en tant està bé, perquè de vegades s'acumulen molts d'honors en un sol cap i no és cosa fàcil de portar.

[...] En fi, adéu-siau, estimat fill meu, i saluda *de tot cor* tots els que pregunten per nosaltres. Que bé que puguis celebrar tres vespres amb regals!

Amb amor cordial et saluda la teva

mare

⁵ Referència a *El naixement de la tragèdia*, § 20.

Carta d'Elisabeth Nietzsche a l'autor

9.1.1872, KGB II/2:259

Haig d'agrair al geni i a la fama del meu estimat germà la més gran de les alegries terrenals: que per causa teva se'm presentin fins i tot referendaris⁶ de Naumburg i em convidin a taula és per a mi un fenomen nou! Abans-d'ahir al vespre vàrem ser una colla esplèndida a cals Krug i, després de presentar-se'm un referendari que m'era totalment desconegut, un tal Küssell, va començar a parlar amb aquestes paraules: «Tinc la joia i l'honor de conèixer una composició del seu famós germà i n'estic extraordinàriament corprès», i em va exposar amb pèls i senyals les bel·leses de la teva darrera gran composició, que havia tocat a quatre mans amb en Gustav, i llavors també va revelar que havia llegit alguna de les teves cartes i que espera amb la *més gran excitació* el nou llibre, perquè es veu que també és un ardent admirador d'en Wagner. Ja ho veus: la teva fama s'escampa de mala manera!

Per Cap d'Any també vaig rebre d'en Fritzsche el teu llibre magnífic, amb aquell «L'autor li desitja cordialment un bon any nou». M'hauria agradat posar-me a escriure per expressar-te el meu ardent agraïment per aquest deliciós regal de Cap d'Any, però a la marona li ha semblat que seria massa escriure, i a més prefereixo llegir-lo primer. De fet ja he començat, i naturalment he quedat fascinada, perquè, encara que només en pugui intuir el sentit, ja em dóna una idea de la seva grandesa i transcendència. [...] D'aspecte també resulta excel·lent, el llibre, i alegra la vista de tothom qui el veu.

⁶ Candidats a oposicions per a accedir a una carrera funcional superior i que ja han superat el primer examen estatal.

Espero de tot cor que gaudeixi d'admiradors ardents en altres cercles, així com ja n'ha gaudit el manuscrit, i jo t'haig d'agrair profundament i de tot cor aquest regal tan i tan bonic!

Nietzsche intueix aviat, però, que la crítica pot acollir malament la seva obra:

Carta de l'autor a Elisabeth i Franziska Nietzsche

24.1.1872, KGB II/1:191

Pel que fa al meu llibre, tot està de cap per avall. Per sort, i pel que he sentit, la majoria n'estan encantats, però d'altres plens de ràbia... Cal tenir un fill i un germà que escriguin aquesta mena de coses... Així valdrà la pena, diria, tenir un germà i un fill. Faig broma... [...] Sorprenentment, durant les primeres setmanes d'aquest nou any, m'han atacat per moltes raons, i em feia por recaure en l'estat de l'any passat.

Pel que fa als amics de Nietzsche, Richard Wagner (1813-1883) fou el més famós de tots. Nietzsche, entusiasmat per l'òpera *Tristany*, en consideraria el creador el més gran geni d'Alemanya des de l'època de Goethe. A més, es donava la circumstància que Wagner s'havia acausat a Tribschen, una localitat molt propera a Basilea (Suïssa), on vivia Nietzsche. La importància per a Nietzsche de l'amistat amb Wagner és cabdal, i no es pot reduir a la influència intel·lectual del segon sobre el primer, el qual, al cap i a la fi, aviat l'atraparia i el refutaria. Fins i tot després de la ruptura amb el «mestre» (sentenciada amb *El cas de Wagner i Nietzsche contra Wagner*), Nietzsche reconeixia tot el que devia a Wagner, gràcies al qual havia pogut conèixer de prop l'esperit artístic en una persona de qui admirava la revolució musical i amb qui compartia l'entusiasme per la filosofia de Schopenhauer.

La muller de Wagner, Cosima (1837-1930), també fou una coneixença important per a Nietzsche, el qual arribà a declarar-li el seu amor. Cosima Wagner representava la primera dona «de categoria» que el filòsof coneixia. A l'abril del 1871, Cosima ja es feia ressò al seu diari personal de l'expectativa que envoltava l'obra de Nietzsche: «El prof. N. em llegeix un passatge d'un treball (sobre l'origen i la meta de la tragèdia gr.) que vol dedicar a en R. [Richard]; gran alegria; hom hi reconeix un home de gran talent, penetrat, a la seva manera, de les idees d'en R.»⁷

Sigui com sigui, l'època del NT és encara l'època en què el vincle entre Nietzsche i Wagner és el de l'amistat i l'admiració:

Carta de Nietzsche a Richard Wagner

2.1.1872, KGB II/1:185

Honorable mestre:

Finalment arriben el meu desig d'un bon any i el meu present de Nadal, certament prou tard, però no per culpa d'en Fritzschen o meva. El correu, a voltes imprevisible, es compta, sembla, entre «les forces de l'atzar», amb les quals no es pot establir cap lligam etern.⁸ El dia 29 de des. el paquet ja havia partit de Leipzig, i hora rere hora he esperat que arribés per tal de poder-vos-el enviar juntament amb els meus bons desigs. Tant de bo que el meu escrit correspongui en alguna mesura a l'interès que fins ara heu mostrat vers la seva gènesi, per a gran vergonya meva. I si jo mateix penso que, en general, tinc raó, amb això només vull dir que vós, amb *la vostra art*, heu de tenir raó eternament. A cada pàgina veureu que no miro sinó

⁷ *Apud Reich, op. cit.*, p. 28.

⁸ Versos del «Lied von der Glocke» ('Cançó de la campana'), de Schiller.

d'agrair-vos tot el que m'heu donat, i només m'assalta el dubte de si he rebut com calia el que vós em donàveu. Potser més endavant seré capaç de fer-ho millor, i amb «més endavant» em refereixo al temps de l'«acompliment», a l'època de cultura de Bayreuth. De moment m'omple d'orgull saber-me distingit i que hom sempre relacionarà el meu nom amb vós. Déu perdoni els filòlegs si no en volen aprendre res.

Em farà molt feliç, honorable mestre, si al començament del nou any rebeu aquest text com un bon signe d'amistat.

Ben aviat us n'enviaré exemplars relligats a vós i a la vostra senyora esposa.

Amb els millors desigs per a vós i la vostra llar, i amb l'ardent agraïment pel vostre afecte, resto, tal com era i seré, el vostre fidel

Friedrich Nietzsche

Carta de Cosima Wagner a Nietzsche

3.1.1872, KGB II/2:255

No us faig arribar l'agraïment de Wagner, honorable senyor professor, sinó la seva petició. Voldria que enviéssiu, referint-vos a ell, un exemplar amb carta al rei de Baviera, per mitjà del *conseller àulic* Lorenz Düfflipp, secretari de S. M. el rei, Palau Reial, Munic. W. us escriurà un d'aquests dies per tal de trobar-vos (si us escau).

[...] Si penséssiu en el meu pare i en el senyor V. B. [Bülow], podríeu enviar tots dos exemplars a l'adreça del meu pare: carrer del Palatinat, 20, Pest; a partir del dia 9 s'hi trobaran tots dos.

Vet aquí, amb presses, un salut comercial; un fill malalt em priva de dir-vos com ens alegrem dels pensaments desencadenats!⁹

Carta de Richard Wagner a Nietzsche

~10.1.1872, KGB II/2:256

Benvolgut amic!

Encara no he llegit res de més bell que el vostre llibre! Tot és magnífic! Ara us escric de pressa, puix que la lectura m'exalta en demesia i haig de recobrar l'enteniment per tal de llegir-me'l com cal...

[...] *Adieu!* Veniu aviat a fer-nos una visita, que ens ho passarem dionisiac!

Vostre,
R. W.

Diari personal de Cosima Wagner

apud Reich, *op. cit.*, p. 30

[3.1.72] Al migdia trobo en R. ben excitat i animat pel llibre del prof. Nietzsche. És feliç d'haver-ho viscut [...]. Al vespre llegim passatges de l'escrit de Nietzsche, que és magnífic.

[4.1.72] Aquest vespre hem tornat a llegir passatges del llibre de Nietzsche, del qual en R. cada cop està més satisfet. Ens preguntem, tanmateix, quin públic trobarà.

Si passem a examinar les reaccions d'altres amics de Nietzsche, caldrà parlar quasi exclusivament de filòlegs. El primer que respongué al NT fou Carl von Gersdorff (1844-1904), que havia estat company de

⁹ Referència a la il·lustració de la portada d'*El naixement de la tragèdia*, amb Prometeu desencadenat.

Nietzsche a l'escola de Pforta, una de les més prestigioses d'Alemanya. Acabada la secundària, Gersdorff havia començat a estudiar dret a la Universitat de Göttingen; amb tot, quan Nietzsche es traslladà a Leipzig, ell l'hi acompanyà i s'afegí als estudis de filologia. No obstant això, en ser cridat a files l'any 1866, hagué d'interrompre la carrera, que ja mai més no reprendria.

Carta de Carl von Gersdorff a Nietzsche

5.1.1872, KGB II/2:258

Mentre em recullo en el breu mot d'agraïment cordial que et dec per la teva amistosa felicitació d'aniversari i el magnífic regal que em fas del teu estimat primogènit, m'haig d'abstenir d'acostar-me més al contingut d'aquesta obra tan significativa, puix que hauran de passar dies i setmanes abans no pugui dir que l'he *llegida*, en el sentit que dono a aquesta paraula quan es tracta de la qüestió més important de la nostra cultura.

L'excel·lent Fritsch, el qual haig de lloar per la sol·licitud per a la nova elaboració d'una xilografia a partir de la il·lustració, m'ha donat l'alegria d'enviar-me l'exemplar que em dedicaves, de tal manera que me'l vaig trobar en tornar de Görlitz, talment un present de benvinguda. Rebut alhora una amable carta de la senyora mestressa de Tribschen¹⁰ que hi havia al costat, haig de reconèixer amb gratitud que difícilment em podia provocar un efecte més excitant. He fet a mans l'exemplar i la teva carta a en Rau.¹¹ Si haguessis vist l'alegria amb què llüen els seus ulls negres i profunds, t'hauries convençut d'haver fet feliç un home —més de pressa i amb més certesa del que te'n pot convèncer el meu relat.

¹⁰ Cosima Wagner.

¹¹ L'il·lustrador.

Hom s'ocuparà al millor possible de distribuir la teva obra entre les nostres simpaties. També el meu pare i el director [de la Galeria d'Art Reial de Berlín] Von Ledebur prendran consciència del que significa el schopenhauerianisme i el wagnerianisme. En Krüger, que es troba a Hildesheim fent d'assessor, en farà propaganda. Els teòrics de l'art professionals també faran la seva i m'alegraria molt que la teva obra atenyés una fama semblant a la de les coses d'en Makart. Només que tinguis en Hanslick, en Lübcke i les seves dones en contra, tens la segona i la tercera edició quasi assegurades: o és que potser l'Asseguradora General de Lloances Literàries Alemanya emprarà el seu acreditat silenci i negligència? «Aquests senyors enfundats en llana verge», etc.

Si bé vaig emprendre el viatge de vacances cap a casa amb certa preocupació, ara puc mirar enrere amb alegria i satisfacció el temps que he passat a Görlitz en companyia dels meus. Fins i tot he aconseguit, parlant-los de Bayreuth i amb els fulletons corresponents del mestre [Wagner], de despertar en el pare i la mare un viu interès per aquesta cosa tan gran, de manera que el meu pare m'ha assegurat una ajuda pecuniària addicional i tot, que potser farà possible que pugui proporcionar al pobre Rau $\frac{1}{3}$ del certificat de mecenatge.¹² En general, en els cercles aristocràtics de la inculta Görlitz, he trobat interès i simpatia per en Wagner.

I, per acabar, benvolgut amic, et desitjo tota la sort en aquesta lliça en què t'has ficat amb tan resplendent armadura, es decanti cap on es decanti l'agulla de la balança al pas inescrutable de la Moira:

¹² Per al festival de Bayreuth.

*Sé en qui crec,
amb qui estic,
amb qui caic.*¹³

Rep una salutació ben cordial del teu fidel amic

C. v. Gersdorff

Com veurem més endavant, Gersdorff mantenia bons contactes amb el diari *Norddeutsche Allgemeine Zeitung*, i intercedí per Rohde i Wagner per a la publicació d'alguns escrits. Erwin Rohde (1845-1898) era el millor amic que Nietzsche féu a Leipzig. Estudiant com ell de filologia clàssica, el professor Ritschl els anomenava «els Dioscurs», perquè semblaven inseparables. Fou ell qui desencadenà la polèmica amb Wilamowitz, responent a la seva crítica pamfletària. Vegem per ara la seva primera reacció al NT:

Carta de Nietzsche a Erwin Rohde

2.1.1872, KGB II/1:183

Benvolgut amic:

Que ja has rebut el llibre?... Escriuràs una breu nota a en Zarncke dient-li que et faràs càrrec de la ressenya?

Per cert, si el Prometeu desencadenat de la coberta t'agrada tant com a en Jacob Burckhardt, faré honor a l'artista i l'anomenaré: Leopold Rau, de Berlín.

Ha estat un instant commovedor quan me n'han arribat, avui, els primers exemplars. Sempre tinc aquests mots als llavis:

¹³ Referència a l'himne d'Ernst Moritz Arndt «Ich weiß, woran ich glaube» ('Sé en què crec').

DIE
GEBURT DER TRAGÖDIE

AUS DEM
GEISTE DER MUSIK.

VON
FRIEDRICH NIETZSCHE,
ORDENTL. PROFESSOR DER CLASSISCHEN PHILOGIE AN DER
UNIVERSITÄT BASEL.

LEIPZIG.
VERLAG VON E. W. FRITZSCH.
1872.

Portada de la primera edició d'*El naixement de la tragèdia*,
amb la vinyeta de Prometeu desencadenat de Leopold Rau

Fes que acompleixin, oh, gran esperit, la feina diària les meves mans!¹⁴

Les nostres cartes s'han creuat. Ai, amic meu, tot ho haig d'agrair a la teva fidel amistat! Amb el teu afecte fas que m'avergonyeixi. Totes les teves lletres em desperten la mateixa emoció. Ara tinc pressa i només et puc dir: que tinguem un any ben *valent!*, tots dos!

Fidelment teu,
Friedr. Nietzsche

Carta d'Erwin Rohde a Nietzsche

9.1.1872, KGB II/2:260

Estimat amic!

La teva lletra del dia 2 em va arribar el 6, a Hamburg, i el teu llibre no el vaig trobar fins ahir al vespre, en arribar aquí. El gran pas ja està fet, tant de bo que caigui en gràcia! No cal que et digui amb paraules com te n'estic, d'agraït, per l'obsequi del llibre. A en Zarncke li escriuré demà. El cert és que m'hauré de comprimir fort per tal de ser prou prim per a les *angustiae*¹⁵ d'en Zarncke! Però no hi ha cap altre lloc que s'hi adigui. En revistes especialitzades en filologia no cal ni pensar-hi: seria com una burla (pensa sinó en l'astorament d'Alexandria aplegada!). Em ve al cap, a tomb d'això, l'epigrama de Schiller «Saviesa i seny», i és que a Alexandria hi viuen, llevat d'alguns Ritschls *espavillats* —que diran com pagesos: «No hi toques!»—,¹⁶ innúmers *ximpls*, i ben pocs individus assedegats de profunda *saviesa*...

¹⁴ Versos de «Hoffnung» ('Esperança'), de Goethe.

¹⁵ 'Estretors'.

¹⁶ Referència a l'expressió alemanya que tradueix l'«Ets boig, Pau!», d'Ac. 26, 24.

Què ens queda, doncs, llevat d'un Zarncke normal i corrent?
(Tret que es pogués intentar a l'*Augsburger Allg. Zeitung* o un
periòdic semblant: potser, si et sembla bé, a través de la interces-
sió d'en *Wagner*, la qual, donat el cas, *jo mateix* sollicitaria.)
Encara no n'he llegit res, només he deixat que la tipografia «em
fes efecte». La il·lustració està prou ben trobada, però, a parer
meu, no ha tingut una execució del tot feliç (mà dreta, el cap del
voltor i la testa de Prometeu clarament massa menuda i no gaire
ben col·locada sobre el coll).
Demà i, amb el favor dels *kreíttones*,¹⁷ demà-passat també,
estrenaré dies de festa de debò, tot endinsant-me de la teva mà
en la terra de delits dionisiacs!, i deixant estar tota la resta.
I per avui *konx ompax*,¹⁸ benvolgut germà en Dionís i mistagog!
Vagi com vagi tot plegat, la meva estima romandrà immutable.

Cordialment teu,
E. R.

PD. Saluda en Burckhardt, si et plau, de part meva: li agraeixo
l'interès per les meves nimietats pitagòriques...

Durant el novembre del 1871, Erwin Rohde ja havia contactat el *Lite-
rarisches Centralblatt*, editat per Zarncke, perquè hi publicuessin una
ressenya del NT. El 10 de gener li tornà a escriure:

Carta d'Erwin Rode a Friedrich Zarncke

10.1.1872, KGB II/7,1:43

M'agradaria demanar-li el favor especial de donar publicitat a
aquest escrit del nostre amic comú al *Centralblatt*. No és només

¹⁷ 'Els excel·lents', o sigui: 'els déus'.

¹⁸ Salutació de significat poc clar emprada en els misteris d'Eleusis.

per la més íntima amistat que tots els treballs científics de N., i especialment aquest (el primer que es publica individualment), em despertem un viu interès, sinó més aviat pel profund convenciment de la gran rellevància que aquest llibre, pròpiament comprès, tindrà per a la resolució dels problemes estètics més importants, i sobretot per a donar nova vida a l'estudi de l'antiguitat.

Finalment, el 29 de gener, quan la hi féu arribar, Zarncke la rebutjà al·legant que es tractava d'un «favor a un amic». El lector ho podrà jutjar pel to de la mostra que n'oferim:

Primera ressenya d'Erwin Rohde del NT

KGB II/7,1, p. 640-646

El títol d'aquest llibre ja n'expressa l'objectiu principal amb clara resolució. Vol obrir un nou camí en la comprensió del més pregon misteri de l'estètica: les figures movedisses de l'art tràgic —les quals, vistes des de l'exterior com una creació acabada, havien esperonat innúmers intents d'interpretació adés trivials, adés profunds [...]— s'expliquen en aquesta obra com si s'il·luminessin des de dins, fins a atènyer-ne la comprensió més propera. Aprendre què són en llur autèntica essència, bo i aprenent com esdevingueren el que són. [...]

[...] Aquesta ressenya voldria animar el lector a deixar-se explicar tot això per mitjà de l'exposició de l'autor, convincent tant quant a profunditat com quant a claredat. Al filòleg i a l'esteta els interessarà per igual de veure-hi resultats, en una feliç conjunció de reflexions històriques i estètiques, problemes tan insòlits com ara l'aparició de la tragèdia a partir de la cançó per al ball del cor dionisiac, el notable enllaç entre els elements lírics

i èpics de la tragèdia, o la insondable profunditat de significat que tot lector troba en l'acció, tanmateix clara, de la tragèdia. [...]

Amb tot, l'autor va més enllà de les reflexions històriques sobre la remota antiguitat i, a través d'un ample lapse de temps, ateny la nostra contemporaneïtat. [...] L'autor mostra com [la ciència], noble en si mateixa, ha fet hivernar les aptituds més profundes de la força humana; com, gràcies a la profunda il·lusió segons la qual amb les cadenes de la lògica es podrien escandallar tots els abismes, ens fa avançar en cercles; com, finalment, dominant tota la nostra cultura, converteix el seu optimisme teòretic, hereu de Sòcrates, en un eudemonisme pràctic, el qual ha esdevingut de mica en mica una exigència retrunyent, fins a amenaçar de desencadenar un infern de violència destructiva damunt la nostra cultura corcada. Una esperança consola, però, el nostre autor: que la nostra cultura, tan acrescuda d'alexandrinisme, encara serà a temps d'aprendre la principal lliçó dels grecs i de despertar de nou l'art dionisiacoapollínia de la tragèdia, inaugurant així de manera prometedora una nova cultura. Per al nostre poble alemany, tot just despertat de la seva llarga letargia, tanmateix, sembla que aquest noble desenvolupament només li tingui reservada la formació d'una de les habilitats de les quals és digne. Car en el nostre poble el criticisme kantian ha tornat l'omnipotència del coneixement lògic a l'àmbit limitat al món fenomènic, i d'aquesta gran gesta de l'autoconeixement científic ja n'hi ha hagut una flor, dolorosament fugaç, que ha sorgit per a una cultura autènticament artística. [...] Com totes les altres puríssimes i profundíssimes conviccions, l'autor també comparteix amb el seu amic [Richard Wagner] la concepció de la música com a idea (platònica) del món, tal com Richard Wagner [...] defensa, en ferma connexió amb aquella interpre-

tació de la música tan exhaustiva que Schopenhauer assolí des de la seva profunda concepció del món. [...] Voldríem convidar totes les persones de pensament seriós a esdevenir lectors estètics d'aquest llibre tan seriós. A aquella classe d'espavilats (malauradament massa nombrosa), acostumats a dedicar serietat a efímeres futileses, i que no mediten pas sobre les qüestions nobles i profundes..., a aquella classe és d'esperar que el llibre els resultarà completament indecent. Deuran afirmar, tanmateix, que «no s'han apercebut de res» del que l'autor ha oït i vist; només ens quedarà demanar-los que creguin que hi ha moltes coses magnífiques que no deixen pas d'existir només perquè no es puguin agafar o tocar.

Rebutjada aquesta ressenya, i després de parlar-ne amb Wagner, aquest suggerí a Rohde i Nietzsche d'adreçar-se al *Norddeutsche Allgemeine Zeitung*, que era propici a Wagner, i on a finals de maig del 1872 apareixeria finalment una ressenya de Rohde al suplement dominical (veg. pàg. 187).

Una altra reacció d'un filòleg i amic de l'autor fou la de Paul Deussen (1845-1919), que havia estudiat amb Nietzsche a l'internat de Pforta i a la Universitat de Bonn. També era un entusiasta lector de Schopenhauer, i es convertiria en un dels primers traductors destacats de filosofia índia a l'alemany. Els seus tarannàs diferents, però, acabarien propiciant una ruptura, que es deixa intuir en les cartes del 1872:

Carta de Paul Deussen a Nietzsche

5.4.1872, KGB II/2:311

Benvolgut amic:

De la meua llarga vacil·lació en deduiràs com me n'és de difícil dir-te el que t'haig de dir amb aquesta carta.

La nostra relació no pot continuar essent la que és ara. Si sabessis el valor que té per a mi cada paraula teva que rebo, comprendries la llàstima que m'han provocat les teves darreres cartes.¹⁹ [...] L'únic que puc fer és parlar-te'n a fons, passi el que passi. [...]

El teu llibre, bell i important, me l'he llegit just després de rebre'l, i l'he dut amb mi una bona temporada. M'he convençut que estic d'acord amb tu pel que fa a la qüestió central, però que divergeixo en molts de detalls. [...]

Els últims temps han estat els més difícils de la meua vida, i el més dolorós de tot han estat les teves cartes, sobretot l'última.

La vares escriure sense emoció. [...] El que hi venies a dir és que m'he tornat un home «informal», i m'hi donaves l'absolució per tota la informalitat que es pot esperar de mi en el futur. [...]

Tanmateix, no estaré segur que hagi aplegat el naixement de la tragèdia mentre no t'expliquis en els detalls. Sobretot, no sóc capaç de reconciliar la teua concepció del cor amb la postura individual que assumeix en cada obra. Potser en sabré quan torni a agafar el teu escrit, el qual ara només puc mirar des de la distància. Si volen ser convincents, les tesis de l'estètica s'han de fonamentar en casos individuals, tal com Lessing fa al *Laocoont* o a la *Dramatúrgia*.

A més, el Sòcrates històric té molts de vessants meritoris que no toques. [...] Però no vaig poder evitar de riure quan vaig llegir allò del *Sòcrates musical* i em vaig adonar que jo mateix en sóc una divertida paròdia. Què era, sinó, el que, des de fa anys, em movia a combatre la solitud acompanyant-me d'un piano, prendre lliçons i practicar amb afany com un *opsimathēs*?²⁰

¹⁹ Aquestes cartes no s'han conservat.

²⁰ Terme despectiu entre els grecs per als qui començaven a estudiar de grans.

Friedrich Ritschl (1806-1876), el qual hem esmentat més amunt, era el professor de filologia preferit de Nietzsche durant els seus anys d'universitari, i representà un dels motius pels quals Nietzsche es desplaçà a Leipzig per acabar els estudis de filologia clàssica. Tres anys abans, Ritschl havia proposat Nietzsche per a una plaça vacant a la Universitat de Basilea, i l'havia recomanat en aquests termes:

Carta de Friedrich Ritschl a Adolf Kiessling

1869, KGB I/6, p. 542

Em preguntàveu també per Fr. Nietzsche. [...] Voldria resumir en poques paraules el meu parer, i que no se m'ofengui ni vostè, ni Bücheler, ni Ribbeck, ni Bernays, ni Usener ni *tutti quanti*. I és que, de tots els joves talents que he vist evolucionar davant els meus ulls des de fa ja 39 anys, *mai* no havia conegut un home [...] que, tan aviat i tan jove, fos tan madur com aquest Nietzsche. [...] És el primer de qui he acceptat articles essent encara universitari. Si Déu li dóna llarga vida, li profetitzo un lloc capdavanter en la filologia alemanya. Ara té 24 anys: és fort, robust, sa, valent de cos i de caràcter, d'una constitució capaç d'impressionar naturals similars. [...] És —sense buscar-ho— l'ídol de tots els joves filòlegs d'aquí a Leipzig, que [...] frisen per oir-lo com a docent. Dirà vostè que li pinto una mena de portent; doncs sí, és que ho és; i a més és amable i humil.

La passió que els talents del jove filòleg despertaven en Ritschl s'apagaren amb la publicació del NT. Quan en rep un exemplar el dia 31 de desembre, anota al seu diari personal: «Llibre de N., *El naixement de la tragèdia* (=enginyós esgarriament).»²¹ La seva fou la primera de les poques crítiques autèntiques que Nietzsche en rebé.

²¹ *Apud* Reich, *op. cit.*, p. 29.

Friedrich Ritschl a Nietzsche

14.2.1872, KGB II/2:285

Com que va ser tan amable, benvolgut senyor professor, de fer-me arribar el seu llibre per mitjà de l'editor, sense acompanyar-lo de cap nota personal, no vaig pas pensar que esperés per part meua una contesta personal ràpida. És per això que m'ha estranyat la «sorpresa» que ha manifestat en la seva darrera carta.²²

Però si ara, malgrat el seu desig, encara no em trobo en situació d'oferir-li una crítica exhaustiva del seu escrit que pogués tenir per a vostè algun valor, ni m'hi trobaré en un futur, ha de saber que ja sóc massa vell per a explorar nous camins de la vida i l'esperit. Em dec tan decisivament i central, per ésser com sóc, al corrent *històric* i a la consideració històrica de les coses humanes, que mai no m'ha semblat que la redempció del món s'hagués de trobar en un sistema filosòfic o altre, que mai no podria qualificar de «suïcidi»²³ el marciment natural d'una època o fenomen, que no aconsegueixo veure (ni crec que pugui aconseguir-ho) cap retrocés en la individualització de la vida, ni que les formes i potències de vida espirituals d'un poble rarament dotat (per naturalesa i per desenvolupament històric) i en certa mesura privilegiat hagin de determinar de manera absoluta totes les nacions i èpoques..., tan poc com *una* religió basti, hagués bastat o pogués bastar per a totes les individualitats nacionals. No pot demanar a l'«alexandrí»²⁴ i erudit que jutgi el *coneixement*, i que *només* en l'art vegi la força

²² El dia 2 de febrer del 1872, Ritschl escriu al seu diari: «Carta fabulosa de N. (és a dir, una gran bogeria).»

²³ Referència a *El naixement de la tragèdia*, § 11.

²⁴ Referència a *El naixement de la tragèdia*, § 18.

que transforma el món, redemptora i alliberadora. El món és un de diferent per a cadascú, i com que no podem superar la nostra «individuació»²⁵ —tal com les plantes que s'individualitzen en fulles i flors no poden retornar a les arrels—, així mateix, en la gran economia de la vida, cada poble haurà de viure d'acord amb la seva inclinació i missió singular.

No són sinó alguns pensaments que se m'han acudit tot fullejant el seu escrit. I dic «fullejar» simplement perquè als meus 65 anys ja no tinc ni temps ni forces per a estudiar la guia necessària per als seus desenvolupaments (la filosofia schopenhaueriana), i és per això que no em permeto de jutjar si sempre he sabut capir bé les seves intencions. Si estigués més versat en filosofia, m'hauria alegrat amb més tranquil·litat pels seus pensaments i punts de vista tan bells, diversos i profunds que, per culpa meva, de vegades no m'han arribat. El mateix em passava ja en els meus anys joves amb la lectura de les idees de Schelling, per no parlar de les fantasies especulatives del «mag del nord».²⁶

La qüestió de si els seus punts de vista es poden valorar com a fonaments nous per a l'educació, de si la gran part del nostre jovent no acabaria menyspreant la ciència per aquest camí, sense que n'emergís una sensibilitat superior per a l'art, de si, en lloc de difondre poesia, correríem el risc d'obrir les portes a un diletantisme generalitzat... Aquests són pensaments que s'han de permetre als vells pedagogs, sense que s'hagin de sentir, penso jo, com un Meister Zettel.²⁷ No cal pas que li assegurí que l'hellenisme, deu eterna de la cultura universal, a la qual sempre hem de tornar amb una viva sensibilitat, m'agrada tant

²⁵ Referència a *El naixement de la tragèdia*, § 1.

²⁶ Johann Georg Hamann, filòsof i escriptor alemany del s. XVIII.

²⁷ Referència a Niklaus Zettel (en anglès: Nick Bottom), del *Somni d'una nit d'estiu*, de Shakespeare.

com a vostè. Ara bé, la qüestió de si hem de remuntar-nos a les mateixes formes és una qüestió de què segurament es farà càrrec tota la humanitat. I és per això, em sembla, que en la convivència i solidaritat, en la lliurança amorosa, en les diverses formes reals de la profunda humanitat, hi ha també per a la massa una força que s'eleva des del cor del món, que supera la individuació tan estreta i que porta al sentiment redemptor de l'oblit d'un mateix: això és, la força del fet humà immediat, per a la qual fins i tot el més limitat és capaç...

Davant de la seva «abundància de cares»,²⁸ no estaria gaire a to si li volgués adreçar una pregunta alexandrina sobre una qüestió historicobibliogràfica referent als *Laertiana* o sobre el *Mouseion* d'Alcidames o altres frivolitats;²⁹ és per això que ho deixo córrer. Potser vostè mateix hi tornarà, encara que sigui per canviar i distreure's.

Rebi per avui el meu adéu cordial i el de la meva muller.

Fidelment seu,
F. Ritschl.

PD. Entenc perfectament que no hagi canviat Basilea per Greifswald. I en el seu lloc jo no hauria tingut pas menys inclinació per Dorpat, de què ja varem parlar.

La crítica que encetaria la polèmica sobre el NT començaria, però, amb Ulrich von Wilamowitz-Möllendorff, i enfrontaria Nietzsche, Rohde i Wagner, d'una banda, contra Wilamowitz i l'acadèmia, de l'altra.

Ulrich von Wilamowitz-Möllendorff (1848–1931) era quatre anys més jove que Nietzsche i es convertiria en un filòleg de primera categoria. Fou segurament qui criticà amb més duresa el llibre de Nietz-

²⁸ Expressió de la primera part del *Faust*, de Goethe.

²⁹ Referència a articles filològics de Nietzsche.

sche, com no podia ser d'altra manera, tanmateix, per la naturalesa poc convencional del NT, la manca de cites clàssiques, les reminiscències schopenhauerianes i aquell estil recarregat. Aquesta crítica fou, de fet, la seva primera publicació individual.

Durant el març del 1872, Rudolf Schöll, filòleg clàssic, anima Wilamowitz a escriure'n una ressenya per al *Göttinger gelehrte Anzeigen*, i durant un parell de mesos Wilamowitz treballa en el que es convertirà en *La filologia del futur!* i que finalment es publicarà com un llibret independent el 30 de maig del 1872.

No triga a adreçar-se a Carl Ludwig Peter, historiador, pedagog i aleshores director de l'internat de Pforta, per posar-l'en al corrent:

Carta d'Ulrich von Wilamowitz-Möllendorff a Carl Ludwig Peter
març de 1872³⁰

Senyor rector:

[...] La inaudita impertinència de la ignorància i els clixés que conté el llibre de Nietzsche, la violenta aparició del qual estava anunciada entre el cercle dels seus «AMICS», talment una au fènix, ha interromput totes les meves reflexions. [...] En el fons li haig de donar la raó: ningú amb dos dits de front pot llegir més que la primera pàgina d'aquest recull de ximpleries. Tanmateix, em sembla excessiu que una persona que dóna unes proves així de la seva arrogància, unes proves que només supera la seva ignorància, hagi d'ocupar una càtedra. Si, en contra del que espero, es publicués la meua ressenya, vostè difícilment en toleraria el to, però sí que ho faria si hagués llegit aquest llibre tan penós.

³⁰ *Apud* William M. Calder. *Studies in the modern history of classical scholarship*. Nàpols: Jovene, 1984, p. 191-195.

Els rumors arriben a Nietzsche...

Carta de Nietzsche a Erwin Rohde

30.4.1872, KGB II/1:212

Tinc notícia que ja resulto ridícul a ulls dels companys de professió, ridícul i impossible, perquè p. e. ja no em mostren per carta la cortesia acostumada. Ara s'acaba de publicar l'índex de la *rhein. Mus.*... I figura't que ni en Ritschl ni en Klette m'han escrit ni mitja paraula d'agraïment per aquesta feina gratuïta i de gossos! El meu assaig sobre Homer (tot i que encara no s'ha publicat) ja desperta aquests comentaris: «Un pas més i acabarà d'arruïnar la seva carrera!»

Mentre Wilamowitz prepara el seu escrit, a Itàlia es publica la primera ressenya sobre el NT. Cosima Wagner l'envia a Nietzsche el 24 d'abril, amb el comentari: «Se'm fa estrany que la primera paraula sobre el vostre llibre hagi de ser en italià!»³¹ Nietzsche també se'n fa creus: «La primera ressenya del meu llibre ha aparegut, i n'ha sortit ben parat... Però on?! En una revista italiana, *La Rivista Europea*! És bell i simbòlic!»³² Vet aquí la ressenya anònima:

Ressenya del NT a *La Rivista Europea*

abril de 1872, KGB II.7/1, p. 665

Des de Leipzig, elegantment estampat per l'editor E. W. Fritsch, [...] arriba una obra notabilíssima de Federico [sic] Nietzsche, professor ordinari de filologia clàssica a la Universitat de Basilea, titulada *El naixement de la tragèdia a partir de*

³¹ Carta de Cosima Wagner a Nietzsche (24.4.1872), KGB II/2:310.

³² Carta de Nietzsche a Erwin Rohde (30.4.1872), KGB II/1:212.

l'esperit de la música. [...] En aquestes pàgines segurament hi trobareu, per ser francs, més metafísica que no pas història, i ens fa por que Nietzsche no hagi recorregut massa a la imaginació a l'hora de representar-se el culte dionisiac i el culte apollini, que bé podrien descompondre's en elements molt més materials que els que suposa el docte professor de Basilea. Això no impedeix, amb tot, que aquest escrit —que en cap cas no sembla digne d'atreure l'atenció dels estudiosos— tingui algun valor per a certa classe de lectors, atesa una certa novetat pel que fa a punts de vista i aplicacions.

La segona ressenya és de Rohde, que finalment aconsegueix un lloc al *Norddeutsche Allgemeine Zeitung*, abans no surti el pamflet de Wilamowitz, l'existència del qual encara ignoren.

Ressenya d'Erwin Rohde del NT

26.5.1872, *apud* Reich, *op. cit.*, p. 46-54

[...] Hi hagué una època en què al filòsof de l'estètica li encantava caçar per tots els cels les generalitats més abstruses, i alçar en l'aire, lluny de la realitat terrenal, un castell especulatiu, des del qual contemplava amb estranyesa el món empíric de l'art d'allà baix. Ja no és costum volar tan alt; hem descendit al ferm sòl de la Història, i l'estètica gairebé ha esdevingut una disciplina històrica. [...]

[...] A totes les persones d'idees autènticament serioses m'agradaria demanar-los que, capbussant-se en aquest llibre, gaudeixin profundament d'una collecció completa dels seus pensaments, que el vent s'enduu tan fàcilment en la caça incessant de la vida d'avui. Pot ser que els alliberi, talment un pavelló ple de les obres més elevades de l'art pictòrica, en una seriosa reflexió

sobre el significat autèntic d'aquesta vida lliurada a mil dèmons de la ventura i del caprici.

Aquest serà —podem esperar— l'efecte de l'obra sobre el poble alemany, i, amb aquest efecte, l'obra creixerà ensems amb l'eficàcia del més noble entusiasme artístic, que precisament aquests dies assenta a Bayreuth una base ferma per al temple d'honor de la nació alemanya.

Carta de Nietzsche a Erwin Rohde

27.5.1872, KGB II/3:223

Amic, amic, amic, quina una que n'has fet! Un E. R. així no el tornaré a viure. [...] T'escric de nit i amb presses per demanar-te si puc fer una bella còpia d'aquesta teva magnífica! ressenya; et vull fer content: impressió i paper com els del meu escrit. Després, que podria enviar-ne tants exemplars com vulgui als nostres amics, com ja he fet altres vegades (amb «Sòcrates i la tragèdia»)? [...] Em desfaig. Lluita, lluita, lluita! Vull la guerra!

Carta de Nietzsche a Erwin Rohde

7.7.1872, KGB II/3:226

Ja has rebut un parell d'extractes de la teva magnífica ressenya? Ha tingut una gran difusió... També he tingut present, per sarcasme, els «dolents». Ningú no sap que l'enviament procedeix de mi, perquè en Gersdorff és qui s'ha encarregat de tot des de Tegernsee. En Haupt, en Curtius, en Zarncke, etc., he pensat en tots els *philtatoi*!³³ Que Déu els beneeixi!

³³ 'Estimadíssims'.

Just després de la ressenya de Rohde surt a la llum el devastador pamflet de Wilamowitz. Gersdorff n'informa Nietzsche:

Carta de Carl von Gersdorff a Nietzsche

31.5.1872, KGB II/4:326

En l'última carta em parlaves del teu llibre, ignorat per la crítica i pels teus col·legues, llevat de comentaris maliciosos o ridículs. [...] Ara acabo de rebre una «rèplica» del nostre company d'escola, l'Ulrich v. Wilamowitz. El fet que siguem antics companys d'escola ha despertat en mi interès i ganes de llegir l'escrit. Haig d'expressar el meu lament per l'autor, després que l'hagi llegit, no sense alterar-me. Veig aquest jove, dotat d'enteniment i coneixements, enfilant el millor camí... I ara me'l trobo entre la jueria literària berlinesa.³⁴ [...] Dialèctica à la Lessing, acumulació de material acadèmic, un llenguatge viu, aparent indignació moral davant la teva suposada ignorància i manca d'amor a la veritat. [...]

Sigues fort i rep les salutacions més cordials del teu amic fidel

C. v. Gersdorff

Carta de Nietzsche a Carl von Gersdorff

3.6.1872, KGB II/3:226

Estimat amic, no passis ànsia per mi: el que era previsible m'agafa previngut. Mai no em voldré immiscir en la polèmica. És una llàstima que hagi estat precisament en Wilamowitz.

³⁴ Pel que fa la «teoria de la conspiració» per part de la «jueria berlinesa», no hi ha cap indicatiu que parli a favor d'una possible simpatia entre Wilamowitz i els jueus de la capital alemanya.

Potser ja saps que la tardor passada encara em va fer una visita de cortesia. Aleshores em pensava que, si es trobava en un bon entorn i sota una bona influència, amb el seu talent i la seva gran tenacitat, potser la seva instrucció hauria atès la maduresa que el meu llibre certament requereix, i que ara li manca. Et prego que m'enviïs aquest escritet ben de pressa: els nostres llibreters són massa lents.

El 7 de juny, finalment, Nietzsche llegeix l'escrit de Wilamowitz, titulat *La filologia del futur!: Una rèplica del Dr. phil. Ulrich von Wilamowitz-Möllendorff a «El naixement de la tragèdia», de Friedrich Nietzsche, professor no numerari de filologia clàssica a Basilea.*

Passatges de *La filologia del futur!*, de Wilamowitz-Möllendorff³⁵

«Sí, amics meus, creieu com jo en la vida dionisiàca i en el renaixement de la tragèdia. Ja ha passat l'època dels homes socràtics.» D'aquesta rara espècie del nostre gènere també se'n diu home teòric, crític, optimista, no místic... I tot això són coses temibles. I en forma part tot el que, des de Sòcrates, i amb excepció del músic futurista [Wagner], té quelcom de cultura hellènica. I és que des dels temps de Sòcrates que existeix la «cultura alexandrina», la qual no es pot definir amb més precisió que com a cultura de l'òpera. «Coroneu-vos amb heura, preneu el ceptre de tirs i no us meravelleu si el tigre i la pantera se us ajauen manyacs als genolls. Atreviu-vos a ésser homes tràgics i sereu alliberats.» Homes tràgics o budistes, que és el mateix. I el nirvana no s'ha pas d'entendre, naturalment, com el

³⁵ Wilamowitz-Möllendorff, Ulrich von. *Zukunftsphilologie!: eine Erwiderung auf Friedrich Nietzsches »Geburt der Tragödie«*. Berlín: Borntraeger, 1872.

que és històricament, sinó com es mostra i es considera en els cercles metafísics.

Que serveixin aquestes línies com a mostra i tast del to i la tendència del llibre. [...] El Sr. Nietzsche no se'ns presenta com un investigador científic: la saviesa que ateny pel camí de la intuïció la presenta en part en un estil cancelleresc, en part amb totes unes enraonies que retiren massa a les d'un periodista, «el cartaci esclau del dia». [...]

[...] Eurípides matà la tragèdia i el mite; Shakespeare, Goethe i Schiller sembla que només escriguessin poemes èpics dramatitzats; d'altra excel·lent dramaturgia, com la de Kalidasa o Calderón, simplement es passen per alt. [...] Però el Sr. N. és professor de filologia clàssica, s'ocupa d'algunes de les qüestions més importants de la història de la literatura grega, i ara creu que, gràcies a ell, l'orquestra ha deixat d'ésser un misteri; creu que «la gènesi de la tragèdia grega li parla amb clara concreció», i encara pot oferir una nova concepció d'Arquíloc, d'Eurípides i d'altres descobertes universals per l'estil. No costa gaire de provar que, també en aquest cas, la somniada genialitat i el desvergonyiment en presentar les seves afirmacions no són pas menors en comparació amb la ignorància i falta d'amor a la veritat.

[...] Però sí que demano una cosa. Deixeu que Nietzsche compleixi la seva paraula. Deixeu que sostingui un tirs. Deixeu que viatgi de l'Índia a Grècia. Però feu-lo baixar de la tarima des de la qual representa que ensenya ciència. Que aplegui tigres i panteres al seu voltant, però no al voltant dels joves filòlegs alemanys, que s'han de formar en l'ascetisme del treball abnegat, cercant res més que la veritat, mitjançant la submissió voluntària per tal d'alliberar-se dels prejudicis.

Carta de Nietzsche a Erwin Rohde

8.6.1872, KGB II/3:227

Aquesta ressenya no és sinó un preludi desvergonyat, interpretat per una mà minyonívola. Hi podem intuir la «manera» com els cercles dels «més elevats» hi respondran. [...] En Gersdorff em posà al corrent del contingut aproximat d'aquest pamflet: així, a mitges tintes i insegur de la forma que tenia, em trobava un xic nerviós, però des d'ahir que tinc l'escrit a les mans i estic ben tranquil. No sóc ni tan ignorant com l'autor m'hi pinta, ni tan nu d'amor a la veritat: i és que cal haver-se pelat els genolls amb la pobra erudició que ell fa brillar abans de poder-hi dir la teva. Només amb les interpretacions més descarades arriba on vol. I, en fer-ho, m'ha entès malament, tant en el tot com en les parts. [...] No hi ha res a fer, cal donar-lo per mort, encara que el més segur és que hagin desencaminat el minyó. Però és necessari, pel mal exemple i per l'enorme influència que aquest fullet de mentides i romanços tindrà. En agraïment perquè li donis mort, segur que rebrà alguna càtedra i serà feliç.

Carta de Nietzsche a Carl von Gersdorff

8.6.1872, KGB II/3:228

Perquè estiguis ben serè i no et pensis pas que em passo el dia fora de mi, t'escric per dir-te que he llegit el pamflet i que m'he quedat ben tranquil. No hi ha cap paraula que m'incumbeixi. Tot, fins al més petit detall, és tergiversació, incomprensió i malícia. Certament que aquest minyó es mereix un correctiu, i la propera carta d'en Rohde ja et dirà en quina forma haurà de ser.

El 4 de juny Gersdorff posa Wagner al corrent de l'aparició de *La filologia del futur!*, la crítica de Wilamowitz, i el músic finalment en rep un exemplar de part de Nietzsche amb una carta que no s'ha conservat. «Carta del prof. N.», anota Cosima Wagner al seu diari, «amb la qual envia el pamflet del Sr. Von Wilamowitz contra ell. Reflexions sobre aquesta infàmia; R. considera desesperat l'estat actual del món.»³⁶ Pocs dies després, Wagner escriuria aquesta carta oberta, amb data del 12 de juny, que —segurament gràcies a la mediació de Gersdorff— es publicaria a finals de mes al suplement dominical del *Norddeutsche Allgemeine Zeitung*, on Nietzsche la llegiria per primer cop.

Carta oberta de Richard Wagner a Nietzsche

12~23.6.1872, *apud Reich, op. cit.*, p. 81 i seg.

Apreciat amic!

Acabo de llegir el pamflet del Dr. phil. Ulrich von Wilamowitz-Möllendorff que m'heu enviat, i m'he fet algunes impressions d'aquesta «rèplica» al vostre *El naixement de la tragèdia* a partir de l'esperit de la música, de les quals em voldria alliberar bo i adreçant-vos diverses preguntes, potser insòlites, amb l'esperança de poder-vos moure, amb la vostra resposta, a una fèrtil exegesi, com fou el cas en relació amb la tragèdia grega.

[...] S'ha format en mi el vague sentiment que, al cap i a la fi, l'esperit de l'antiguitat rau tan poc en l'esfera dels nostres professors de llengua grega com p. e. la comprensió de la cultura i la història francesa es poden considerar afegits necessaris en els nostres professors de francès. El Dr. phil. U. W. von Möllendorff [sic], per contra, afirma seriosament que l'objectiu de la ciència filològica és d'ensenyar al jovent d'Alemanya que «l'antiguitat clàssica és l'únic que proporciona l'element imperible que

³⁶ *Apud Reich, op. cit.*, p. 78.

promet el favor de les muses, i que només l'antiguitat clàssica es pot donar en aquesta plenitud i puresa, el contingut en el seu pit i la forma en el seu esperit».

Enartat encara per aquestes magnífiques paraules al desenllaç del seu pamflet, miro al meu voltant, buscant en el renascut Imperi Alemany l'èxit indiscutible de l'efecte beneficiós de la cura d'aquesta ciència filològica, la qual, recollida en si mateixa, completament impertorbada i inaccessible, pogué guiar fins ara el jovent alemany sense que ningú li'n discutís els principis. De bell antuvi m'ha semblant curiós que tot el que es reconeix dependent del favor de les muses —és a dir, tots els nostres artistes i poetes— es pugui espavilar perfectament bé sense filologia. Tanmateix, l'esperit d'un coneixement de la llengua més profund no sembla, com en el cas de la filologia com a fonament de tots els estudis clàssics, que s'hagi estès fins al que toca la nostra llengua materna alemanya, puix que, en vista d'aquest argot que creix tan ufanós i s'estén des dels nostres diaris fins als llibres dels nostres historiògrafs de l'art i la literatura, aviat caldrà meditar llargament sobre cada paraula que s'hagi d'escriure per tal de saber si el mot en qüestió pertany a l'estructura de la llengua alemanya, o si no s'ha manllevat d'alguna gaseta borsària de Wisconsin. [...] Però no! El Dr. phil. U. W. v. M. afirma expressament que es tracta de preparar el jovent alemany, mitjançant tota mena de mètodes «ascètics», per a l'«únic que és imperible» i que promet «el favor de les muses». O sigui que cal cercar en la filologia la tendència d'una formació superior, és a dir: autènticament productiva? [...] Però si una cosa és òbvia és que la filologia d'avui no exerceix cap influència sobre l'estat general de la formació alemanya. Mentre que les facultats de teologia ens forneixen capellans i consellers consistorials; la de dret, jutges i advocats; i la de medicina, metges —tots ells

ciutadans perfectament útils des d'un punt de vista pràctic—, la filologia no forneix sinó filòlegs, els quals només se són útils a si mateixos.

Sembla que els bramans de l'Índia no es trobaven pas en una situació superior, però de tant en tant se'n podia espera un mot diví. I és que en realitat no n'esperem altra cosa: esperem que d'aquesta esfera meravellosa en surti un home que ens digui, lliure d'erudició i sense citacions horribles, què descobreixen els iniciats sota la closca de les seves recerques, tan incomprensibles per a nosaltres els llecs, i si això val l'esforç de mantenir una casta tan cara. Però això hauria de ser una cosa justa, gran i ben instructiva, i no pas aquest dring de cascavells que se'ns presenta de tant en tant en les populars lliçons per a una audiència «barrejada». [...]

Segurament a un filòleg que emprengués aquesta gesta li aniria si fa no fa com ara us va a vós, apreciat amic, després que publicéssiu el vostre profund tractat sobre l'origen de la tragèdia. Hi vèiem a primer cop d'ull que el filòleg no parlava pas per al filòleg, sinó per a nosaltres; per això, tot d'una, se'ns obrí el cor, i recuperàrem el coratge que havíem perdut per complet llegint els tractats filològics habituals, mortalment pobres en continguts però tan rics en citacions, p. e. sobre Homer, els tràgics i coses d'aquest estil.³⁷ [...]

[...] El que esperem de vós només pot ser la tasca de tota una vida, de la vida d'un home que ens fa molta falta, i en qualitat del qual vós us presenteu davant de tots els qui, des de la font més noble de l'esperit alemany —el profund rigor en tot allò en

³⁷ Aquestes línies testimonien el viu debat que es mantenia durant aquells mesos sobre la funció i el futur dels centres educatius. Cal tenir en compte que Nietzsche mateix hi havia contribuït amb una sèrie de conferències obertes que havia pronunciat entre el gener i el març del 1872 a Basilea, amb el títol «Sobre el futur dels nostres centres educatius».

què s'endinsa—, demanen informació i instrucció sobre com ha de ser l'educació alemanya si vol ajudar la renascuda nació a atènyer els seus nobles objectius.
Us saluda de tot cor el vostre

Richard Wagner

Per bé que l'entorn immediat de Wilamowitz s'inquietà per les possibles conseqüències que podria tenir per a ell la carta de Wagner, la seva carrera no se'n veié gens afectada. Nietzsche, per la seva banda, preguntà a Ritschl, el seu antic professor i protector, com calia reaccionar a l'atac de Wilamowitz, i Ritschl, que coneixia la carta oberta de Wagner, li desaconsellà seguir per aquell camí:

Carta de Friedrich Ritschl a Nietzsche

2.7.1872, II/4:335

Crec fermament que l'únic que es pot fer és refutar acadèmica-ment el pamflet wilamowitzià, però convindria que no adreçéssiu aquest nou escrit a R. W., per tal que això no li imprimís el segell d'una enemistat contra la filologia. També hauríeu de veure, benvolgut amic, que un vell filòleg com jo — un «pecador empedreït», als ulls de R. W.— no us pot pas apadrinar.

Erwin Rohde és qui escriu aquesta «refutació acadèmica», i hi treballa fins al juliol. El 20 d'octubre apareix, sota el títol de *La pseudofilologia. Un aclariment del pamflet «La filologia del futur!» del Dr. phil. U. von Wilamowitz-Möllendorff, adreçat a Richard Wagner*.³⁸ Nietzsche en rebé un exemplar cinc dies més tard. Aquest escrit ja estava planejat abans

³⁸ El prefix *pseudo-* tradueix l'alemany *after-*, que Schopenhauer emprava per a parlar de la «pseudofilosofia» universitària.

de l'aparició de *La filologia del futur!* de Wilamowitz, però al final es concebé com una rèplica a aquest opuscle. L'acollida és glacial, llevat de les animades reaccions de Nietzsche mateix (que se'l fa enquadrar en un volum relligat de luxe), Gersdorff i altres coneguts seus.

Passatges de *La pseudofilologia*, d'Erwin Rohde³⁹

Honorable mestre!

Després que vostè mateix, en una carta oberta adreçada a Friedrich Nietzsche i impresa al *Norddeutsche Allgemeine Zeitung* del 23 de juny, hagi meditat amb la merescuda atenció la «rèplica» del Dr. phil. Ulrich von Wilamowitz-Möllendorff escrita contra el llibre del nostre amic titulat *El naixement de la tragèdia*, podria semblar sobrer tornar encara a aquell pasquí. [...] Mirar d'aclarir a l'autor d'aquell libel el pensament de l'autor amb qui s'ha enemistat, un pensament que tan durament ha vilipendiat i que ha titllat de «somniat» i tot, fóra tan forassenyat com si hom mirés de demostrar a la guilla de la faula que el raïm que titlla d'àcid en realitat és dolç. [...]

[...] En realitat no cal llegir gaires «rèpliques» del Dr. phil. contra tesis del nostre amic per a «abandonar tota esperança». Per exemple, contra l'afirmació que «fins a Eurípides Dionís mai no deixà d'ésser l'heroi tràgic», ens remet triomfal a *Les coèfores*, *Les suplicants*, *Els perses*, *Àiax*, *Electra* i *Filoctetes*. A l'afirmació del nostre amic segons la qual Eurípides matà el mite, es replica que «ben al contrari, introduí un bon reguitzell dels mites més coneguts i commovedors a la literatura i a la consciència popular general». Quan el nostre amic diu que el jove Goethe amb

³⁹ Erwin Rohde. *Afterphilologie. Zur Beleuchtung des von dem Dr. phil. Ulrich von Wilamowitz-Möllendorff herausgegebenen Pamphlets: »Zukunftsphilologie!«*. *Sendschreiben eines Philologen an Richard Wagner*. Leipzig: Verlag von E. W. Fritzsch, 1872.

les agosarades paraules del seu *Prometeu* sabé revelar el sentit del *Prometeu* esquilà en qualitat d'heroi de l'activitat: «Vet-me ací, formant homes»,⁴⁰ etc., el Dr. replica rabent: «Però Prometeu no els forma pas.» Davant d'aquestes exhibicions de claredat d'esperit no podem sinó arronsar-nos d'espatlles. O quan l'autor d'aquest pasquí fa dir al nostre amic, amb l'art que li és tan comuna de la tergiversació, que Sòfocles comprengué Èdip com a home extremadament savi i noble, que depereix per culpa precisament del seu excés de saviesa, i li «replica» expressant-se com segueix: «Èdip es creu savi, però l'únic que es mostra és la insuficiència de la nostra natura en el fet que és precisament aquesta follia el que el fa caure», etc., etc.; aleshores, l'únic que hom pot aprendre d'aquesta profunda explicació és que aquest Dr. tampoc no deperirà per culpa d'un excés de saviesa.

[...] El nostre amic ha pogut, arriscant-se a donar motius a calúmnies hostils, deixar intactes els pressupòsits filològics, puix que havia emprès una tasca ben diferent, amb la qual no creia pas sortir gens ni mica de l'elevat horitzó de propòsits de la ciència filològica.

La nostra ciència té davant de les altres un gran avantatge: no pot negar tant la seva noblesa innata, que arribés a semblar, per cap besllum de veritat, que tingui cap «aplicació pràctica», és a dir, que es presentés apta per al servei de les presses i la cobdícia dels fins materialistes. [...] Hi hagué una època en què [la filologia clàssica] no semblava que es digués «clàssica» sense motiu, en què semblava que reconegués en la meravellosa essència i acció del poble grec una humanitat pura, invariable en tot el canvi de les curioses disfresses històriques, i alimentava

⁴⁰ Referència a *El naixement de la tragèdia*, § 9, on se cita el *Prometeu* goethià: «Vet-me ací, formant homes | a imatge meva, | un gènere que se m'assembla | per a patir, per a plorar, | per a fruir i per a alegrar-se, | i per a no fer-te cas, | com jo!»

la coratjosa fe que, a partir d'aquest reconeixement, se'n podrien obtenir indicacions per a una humanitat més lliure i noble. Era l'època en què la filologia era plenament conscient de per què en els instituts de secundària es confiava el jovent més noble, no només a la instrucció en tota mena de coneixements pràctics, sinó també a la formació general. [...] Qui sap el que vindrà? Podem esperar i desitjar sense arrogància, però, que el nostre amic, avançant impertorbable, i precisament com un filòleg autèntic, deurà ser realment «un dels ciutadans que han de venir».

I ara, molt honorable mestre, li elevo per avui un alegre comiat en cordial devoció.

Erwin Rohde,
prof. no numerari de fil. clàss.
a la Univ. de Kiel

Malgrat els textos de Wilamowitz i Rohde, entre els cercles especialitzats, el NT o bé passa desapercebut o bé és durament criticat de boca. La carrera de Nietzsche i Rohde com a filòlegs sembla arruïnada per la publicació d'aquesta obra i de *La pseudofilologia*, respectivament. Durant el semestre d'hivern de 1872-73 el nombre d'estudiants matriculats als cursos impartits per Nietzsche cau en picat. La publicació de *La pseudofilologia* fa passar molts de professors per davant de Rohde en el repartiment de places vacants. Ni tan sols la carta oberta de Wagner contra Wilamowitz havia estovat la postura de l'acadèmia, sobretot per no ser Wagner cap expert en la matèria. Ni Nietzsche ni Rohde no dubten en cap moment que Wilamowitz s'ha expressat amb el consentiment i suport de la comunitat acadèmica. Rohde es plany a Otto Ribbeck, filòleg i professor de la Universitat de Kiel, en aquests termes:

Carta d'Erwin Rohde a Otto Ribbeck

5.9.1872, *apud* Calder, *op. cit.*, p. 211 i seg.

Li envio [...] *La pseudofilologia*. Però què n'haig de dir? No he emprès pas aquest lliurament d'*un coeur léger*, sinó que sabia com sé ara que l'únic èxit que tindrà serà el d'incloure'm a mi, com a Nietzsche mateix, en el llibre negre on es troben els boigs incurables. [...] I és que, sense exagerar, *bogeria* és l'únic predicat que escau a aquestes empreses. Sé prou bé que cap enemic pot posar cap trava pitjor a la meva carrera que la meva presa de partit a favor de Nietzsche. [...] Però és que, al capdavant, no podia fer altra cosa: no em podia pas quedar de braços plegats, sense dir res, veient com el meu amic, que tant m'estimo [...] era castigat pels seus col·legues com un criminal, amb llur silenci. [...] No ho podia suportar, i m'he compromès irremeiablement: el futur em durà prou disgustos i preocupacions. Però no podia fer altra cosa.

Al novembre del 1872 es publica al *Philologischer Anzeiger* una nota que es fa ressò del comentari de Rohde:

Anunci del *Philologischer Anzeiger* sobre la ressenya d'E. Rohde

nov. 1872, KGB II/7, 2:795

Per a nosaltres aquest escrit és una mena d'anunci. Comença primer que res amb queixes, amb el retret que el llibre no hagi estat debatut, i a continuació passa a exposar-ne les idees principals amb un llenguatge entusiàstic. En fer-ho, l'autor es deixa reconèixer com a admirador de la filosofia d'A. Schopenhauer i de la música de R. Wagner. Comparteix, doncs, la base de Nietzsche. El retret que hem esmentat suara és, val a dir, injust:

els llibres d'aquesta mena volen ser estudiats amb temps i, a més, ara com ara és extremadament complicat —precisament tractant-se de publicacions d'aquest tipus— de trobar persones erudites de judici imparcial.

A principis de març del 1873 Wilamowitz replica l'escrit de Rohde amb *La filologia del futur! Segona part*. Wilamowitz pot finançar aquesta publicació amb els guanys que ha obtingut amb la primera part de *La filologia del futur!*, la qual s'esgotà ràpidament. Les xifres de vendes contrasten amb les del NT: catorze anys més tard, encara queden còpies del NT per vendre a Leipzig. Ni Nietzsche ni Rohde consideren que valgui la plena continuïtat la polèmica.

Sembla que la decisió de reimprimir el NT la prengué l'editor. Dos anys després, doncs, es reimprimiria el llibre amb lleus modificacions, tot i que no es posaria a la venda fins al 1878. Més endavant, l'editor encara insistiria per fer-ne una nova edició, malgrat que encara es podien trobar exemplars de les dues primeres impressions a les llibreries. Aquella nova edició, del 1886, no només canviaria el títol,⁴¹ sinó que eliminaria la dedicatòria a Wagner i hi introduiria l'«Assaig d'autocrítica». Aquest assaig s'imprimiria en fulls solts que es repartirien entre les llibreries, per tal d'incloure'l als volums que quedaven per vendre de les primeres impressions.

Wilamowitz, per la seva banda, mai no es retractarà de la seva crítica. El 1914 encara comenta: «Que la tragèdia hagi nascut de la música era i és una ximpleria, si és que es vol dir quelcom diferent del fet que prové de ditirambes; però això ja ho va dir Aristòtil, i en això sempre l'he cregut.»⁴² L'any 1928 recordaria la disputa com segueix:

⁴¹ *El naixement de la tragèdia a partir de l'esperit de la música* era el títol original; el nou seria *El naixement de la tragèdia, o hellenisme i pessimisme*.

⁴² *Apud* Calder, *op. cit.*, p. 222.

L'aparició d'*El naixement de la tragèdia* de Nietzsche m'enfurismà de mala manera. Schöll [...] m'animà a escriure'n una ressenya. [...] Em vaig deixar portar i vaig escriure *La filologia del futur!* des de Markowitz, gairebé sense llibres. Schöll n'estava més que satisfet. [...]

Nietzsche havia excitat la meva indignació moral. [...] Tot el que havia après a Pforta, sagrat i inviolable, m'hi semblava denigrat. Això no ho podia fer, un exalumne de Pforta. [...] Havia seguit Ritschl des de Bonn fins a Leipzig [...], i fou per mediació seva que obtingué la càtedra de Basilea i el títol honorífic de doctor. No puc entendre com es pot perdonar aquest nepotisme, aquest favoritisme inaudit devers un principiant. [...] Però tot això no ho podia jutjar jo, aleshores. [...] Tan bon punt vaig tornar de la guerra, vaig visitar a Naumburg el meu antic rector,⁴³ i també vaig fer una reverència al professor de Basilea. Pocs mesos després aparegué *El naixement de la tragèdia*. La violació de fets històrics i de tot mètode filològic saltaven a la vista, i em vaig armar per lluitar per la meva amenaçada ciència. Vaig ser desesperadament ingenu. No s'hi pretenia cap coneixement científic; no es tractava, en realitat, de la tragèdia àtica, sinó del drama musical de Wagner. [...]

Per molt de pueril que hi hagi en el meu escrit, fet i fet vaig fer diana. Nietzsche va fer el que li exigia: abandonar la docència i la ciència i convertir-se en profeta d'una religió irreligiosa i d'una filosofia antifilosòfica.⁴⁴

⁴³ El director de l'escola de Pforta.

⁴⁴ Memòries d'Ulrich von Wilamowitz-Möllendorff (1928), *apud* Reich, *op. cit.*, p. 79-80.

I el 1931, poc abans de morir, escrivia:

Plató no només defensa el vi, sinó que compta Dionís, juntament amb Apol·lo, com a autor del *rythmou kai harmonias aísthēsis*.⁴⁵ Aquests dos déus no estan, per a ell, en cap contraposició. I de la mateixa manera que la rauxa no engendrà la tragèdia, el somni no incumbeix Apol·lo, superador de la incubació; aquest naixement de la tragèdia és, més aviat, un somieig.⁴⁶

Tanmateix, es pot apreciar que lamentà el to amb què havia atacat Nietzsche en el fet que mai no autoritzà la reimpressió de cap dels dos volums de *La filologia del futur!*. A més, segons William M. Calder, la seva biografia de Plató conté, en el pròleg a la segona edició, una dedicatòria crítica a Nietzsche: la data del seu setanta-cinquè aniversari.⁴⁷

Joan Ferrarons i Llagostera

Die zweite Auflage hat stilistische Unebenheiten und einige Versehen verbessert, hie und da etwas eingefügt. Kritiken, auf die ich hätte Rücksicht nehmen müssen, habe ich noch nicht gesehen.
15. X. 1919.

⁴⁵ 'Sentit del ritme i l'harmonia'.

⁴⁶ *Apud* Calder, *op. cit.*, p. 222.

⁴⁷ Calder indica, a favor de la seva hipòtesi, la dedicatòria d'altres obres mitjançant dates que indicaven aniversaris. Veg. Calder, *op. cit.*, p. 222.

Bibliografia consultada

- Calder, William M.: *Studies in the modern history of classical scholarship*. Nàpols: Jovene, 1984.
- Deussen, Paul: *Erinnerungen an Friedrich Nietzsche*. Leipzig, F. A. Brockhaus, 1901.
- Hollinrake, Roger: *Nietzsche, Wagner, and the philosophy of pessimism*. Londres; Boston: Allen and Unwin, 1982.
- Gründer, Karlfried (et al.): *Der Streit um Nietzsches Geburt der Tragödie: Die Schriften von E. Rohde, R. Wagner, U. v. Wilamowitz-Möllendorff*. Ed. i intr. de Karlfried Gründer. Hildesheim: G. Olms, 1969.
- Kaufmann, Walter: *Nietzsche, philosopher, psychologist, antichrist*. 4a ed. Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1974.
- Nietzsche, Friedrich: *Mein Leben: autobiographische Skizze des jungen Nietzsche*. Frankfurt del Main: Diesterweg, 1936.
- *The birth of tragedy and The case of Wagner*. Trad. i comentari de Walter Kaufmann. Nova York: Vintage Books, 1967.
- [et al.]: *Briefwechsel: kritische Gesamtausgabe*. Colli, Giorgio (ed.). Berlín: De Gruyter, 1975-2013.
- *Basic writings of Nietzsche*. Intr. de Peter Gay; trad. i ed. de Walter Kaufmann. Nova York: Modern Library, 2000.
- *Sämtliche Werke*. Munic: Dt. Taschenbuch-Verl., 2005, vol. 10: «Nachgelassene Fragmente: 1882-1884».
- Pletsch, Carl: *Young Nietzsche: becoming a genius*. Nova York: Free Press, 1991.
- Reich, Hauke: *Rezensionen und Reaktionen zu Nietzsches Werken. 1872-1889*. Berlín: De Gruyter, 2012.
- Rohde, Erwin: *Afterphilologie. Zur Beleuchtung des von dem Dr. phil. Ulrich von Wilamowitz-Möllendorff herausgegebenen Pamphlets: »Zukunftsphilologie!«*. Sendschreiben eines Philologen an Richard Wagner. Leipzig: Verlag von E. W. Fritsch, 1872. Reimprès a Gründer (et al.): *Der Streit um Nietzsches Geburt der Tragödie*.
- *Kleine Schriften*. Tübingen, Leipzig: Mohr (Siebeck), 1901. Reimprès a Gründer (et al.): *Der Streit um Nietzsches Geburt der Tragödie*.
- Silk, M. S.: *Nietzsche on tragedy*. Cambridge (R. U.); Nova York: Cambridge University Press, 1981.
- Wilamowitz-Möllendorff, Ulrich von: *Zukunftsphilologie!: eine Erwiderung auf Friedrich Nietzsches »Geburt der Tragödie«*. Berlín: Borntraeger, 1872. Reimprès a Gründer (et al.): *Der Streit um Nietzsches Geburt der Tragödie*.